

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'373.21(477.42)
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.256-277

НАРОДНІ НАЗВИ ЖИТОМИРЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДОРОГИ

Т. Ю. Черненко*

У статті зібрано, проаналізовано та систематизовано народні географічні терміни, зафіксовані в говірках Житомирщини, на позначення різних видів дороги, які записано від реальних носіїв цієї місцевості. Лексико-семантичну групу 'дорога' за характером об'єкта номінації покласифіковано на шість семантичних груп залежно від якості дороги, розташування, виду покриття та частин дороги. Простежено етимологію та значенні варіанти зібраних термінів: від перших фіксацій у слов'ян, перших записів на обстеженій території до сучасності. Проаналізовано значеннєву хронологію в тих географічних назвах, де це було можливо: дорога, тракт, шлях, траса та ін. Значення зібраних номенів описано в зіставленні з літературною та діалектною мовами України й іншими слов'янськими мовами. Вивчено та залучено матеріали пам'яток й архівних ділових документів. Простежено шляхи утворення деяких географічних номенів. Найчастіше нові терміни утворюються за допомогою суфіксації або метафоричного перенесення назв з інших об'єктів на подібні за будовою чи формою географічні реалії. Частина номенів утворюють складені назви з іменників та прикметників, де іменники позначають географічні об'єкти, а прикметники дають додаткові характеристики, указуючи на якість, використаний матеріал, характер виникнення. Окреслено території поширення записаних термінів у межах Житомирської області. Визначено народні назви, котрі активно вживають мовці на всій обстеженій території, функціонування яких обмежено кількома районами, населеними пунктами та які мають поодинокі фіксації. Виокремлено загальноживані народні назви, які зафіксовані з новою семантикою, та унікальні лексеми, які не записано в інших говіркових зонах Славії. Визначено функціонування великої кількості фонетичних варіантів деяких записаних лексем, що характерно для території Житомирщини. Окреслено семантичні поля багатозначних лексем, які вживаються на позначення інших реалій, що не стосуються шляхів сполучення.

Ключові слова: географічний термін, термін, лексема, сема, говірка, дорога.

FOLK TERMS DENOTING ROAD IN THE ZHYTOMYR REGION

Chernenko T. Yu.

The article contains, analyses and systematizes a collection of folk geographical terms designating various types of roads in the dialects of the Zhytomyr region, recorded according to the

* пошукачка
(Інститут української мови НАН України)
tetyana.chernenko.1987@ukr.net
ORCID: 000-0002-2637-0953

native speakers of this area. According to the nature of the object of nomination, the lexical and semantic group "road" is classified into six semantic groups depending on the quality of the road, location, type of road surface and parts. The article traces the etymology and semantic variants of the collected terms from the first-known Slavic records and earliest records in the area under study to the present day.

The semantic chronology is analysed for those geographical names for which it was possible, such as road, highway, path, route etc. The meanings of the collected terms are described in comparison with the literary language and dialects of Ukraine and other Slavic languages. The materials used and explored by the study include artefacts and archival official papers. Moreover, the article traces the means whereby some geographical terms were formed. The new words are most often formed by means of suffixation or metaphorical transfer of names from other objects to geographical phenomena similar in their structure or form. Some terms include composite names formed by nouns and adjectives where the nouns denote geographical objects and the adjectives provide additional characteristics, indicating the quality, materials used and origin. The article outlines the territories of distribution of the recorded terms in the Zhytomyr region and identifies the folk terms that are most commonly used throughout the surveyed territory, those with their functioning limited to several districts or localities, and those occurring rarely. The folk terms are divided into those with widely known meanings, those recorded with new semantical meanings, and unique lexemes, never recorded in the language varieties spoken in other areas of Slavia. Functioning of a large number of phonetic variants of some lexical units recorded is observed, which is typical for the territory of the Zhytomyr region. The article also outlines the semantic fields of some polysemantic words used to denote other phenomena not related to roads.

Keywords: geographical term, term, lexeme, seme, subdialect, road.

Постановка наукової проблеми.

Народні географічні терміни середньополіських говірок Житомирщини на позначення дороги не були об'єктом спеціальних лінгвістичних розвідок. Тому важливим напрямком дослідження є зібрання географічних назв від реальних носіїв мови цієї території з подальшим аналізом та систематизацією записаних номенів у зіставленні з іншими говірковими зонами Славії загалом та України зокрема.

Зібрані народні назви шляхів сполучення інформативні, оскільки закарбували в собі давню історію цієї території, специфіку взаємодії місцевого населення з жителями інших територій та особливості побуту, життя поліщуків.

Своєчасна фіксація народної географічної термінології особливо актуальна зараз, коли кількість носіїв давніх термінів на цій території невпинно зменшується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві актуальною є проблема вивчення та дослідження географічної номенклатури, оскільки

цей пласт лексики давній, і тому дуже цінний для порівняльно-зіставного аналізу, для визначення співвідношення архаїчних та запозичених термінів.

Добре відома фундаментальна монографія М. І. Толстого "Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды" (1969 р.). Географічну термінологію досліджували й інші слов'янські науковці: Й. Шутц, П. Нітче, Р. Н. Малько, Е. О. Григорян.

Цьому питанню присвячено окремі монографії та лексикографічні роботи українських науковців: С. Грабця, Я. Рудницького, Є. О. Черепанової, В. П. Шульгача, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, С. В. Шийки, І. М. Потапчук, С. В. Личук, О. В. Слободян.

Попри відсутність спеціальних розвідок про географічні номени Житомирщини, науковці частково описували окремі терміни на позначення назв шляхів сполучення у середньополіських говірках: Т. О. Марусенко "Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов)" (1968 р.), П. С. Лисенко "Словник

поліських говорів" (1974 р.), М. В. Никончук "Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)" (1979 р.), "Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся" (1985 р.), "Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов" (1990 р.), "Лексичний атлас правобережного Полісся" (1994 р.).

Мета дослідження – системно описати зафіксовані номени на позначення 'дороги' у середньополіських говірках, виявити специфічні ознаки засвідчених лексем, семантичні значення, фонетичні та словотвірні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом 2012–2015 рр. на позначення лексико-семантичної групи 'дорога' було записано 110 номенів. Залежно від якості, місця розташування, призначення, виду покриття дороги на Житомирщині побутує низка назв, які позначають видові поняття дороги. Вони утворюють широку мережу, яка презентує різні характеристики цієї семантичної групи. Зібраний матеріал розподілено на такі семантичні мікрополя: 1) 'дорога (в загальному значенні)', 2) 'якість дороги', 3) 'вид дороги за розташуванням', 4) 'частини дороги', 5) 'край дороги', 6) 'назви доріг за видом покриття'.

Перше мікрополе реалізує сема '**дорога (в загальному значенні)**', представлена термінами *доро́га* / *даро́га* / *даро́га*, *тракт*, *тра́са* (див. сему 'центральна дорога'), *шлях*.

Традиційним номеном на позначення 'дороги' є номенклатурне *доро́га* (псл. *dorga 'заглиблення, борозна, рівчак' [13: 2: 112]). Лексема *доро́га* в сучасній українській літературній мові позначає 'смугу землі, по якій їздять і ходять', 'місце для проходу, проїзду' [28: II: 378–379]. Дослідники фіксують уживання терміна *дорога* з XIV ст. у таких значеннях: 'смуга землі або води, щоб відбувати нею подорожі, шлях' [29: I:

II: 791], 'смуга землі, призначена для їзди і ходіння' [26: 1: 318–319], 'дорога', 'шлях' в XVI–XVII ст. [30: 1: 224]. На території Житомирщини термін *дорога* зафіксовано з II пол. XVI ст., а також у XVII, XIX та XX ст.: ... *отъповеди и похва(л)ки чинятъ, по дорогахъ заседають...* (1583 р.) [3: 54]; ... *на доброво(л)но(и) дорозе на гостинцу крыжово(м)...побили...* (1611 р.) [2: 70]; ...*отъ дороги противу села Гаевичъ...* (1858 р.) [11: ф. 13: оп. 1: сп. 129: с. 3]; ...*на хуторѣ Услоковкѣ, по Старой Киевской дорожѣ...* (1902 р.) [11: ф. 29: оп. 1: сп. 5: с. 1]; ...*в нашем селении по Центральной асфальтной дороге...* (1944 р.) [4: ф. 234: оп. 1: сп. 449: с. 5]. Географічний термін (ГТ) *доро́га* на території Житомирської області – найпоширеніший номен лексико-семантичної групи 'дорога', який побутує по всьому обстеженому говірковому ареалі. У деяких селах записано такі фонетичні варіанти: *даро́га* (с. Бродник Нр) та *даро́га* (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища К-2). М. В. Никончук на території області на позначення 'смуги землі, по якій рухається транспорт' також записав лексему *доро́га* [19: 181]. На обстежених українських територіях термін *доро́га* позначає близькі семи зі спільною семантикою 'дорога' [20: I: 229; 9: 72; 32: 41].

Лексеми *тракт* та *шлях* – запозичення з німецької мови: *тракт* < нім. *trakt* 'тракт', *шлях* < нім. *schlag* 'удар', можливо, за посередництвом польської [13: 5: 616; 6: 443]. Апелятив *шляхъ* у значенні 'дорога' зафіксовано з XVI ст. (1562, 1564 рр.) [30: 2: 499]. У сучасній українській літературній мові цей номен позначає 'смугу землі, призначену для їзди та ходіння; дорогу', 'місце для проходу, проїзду кого-, чого-небудь; прохід' [28: XI: 493–494]. За відомими історичними пам'ятками, на території Житомирщини термін *шлях* також простежується з кінця XVI ст.: ...*и^ж жита жато^{зо}, пшеници и ле^ч с поля его по^чко^{ско} побрано и до Брусилова дорога **шлях**, где повезено* (1590 р.) [1: 67], у XVII та XX ст.: ...*за могилу*

назви^{ско} *Пробитую и шлях* Чорни^{чи} коломи^чски... (1635 р.) [1: 150], ...*затрати на будівництво шляхів, мостів*... (1994 р.) [4: ф. 234: оп. 2: сп. 448: с. 8 зв.]. В. М. Мойсієнко в кінці ХХ ст. (1995 р.) записав уживання терміна *шлях* в Ов (с. Виступовичі) не в повсякденному вжитку, а при записі замовляння: *Золотнік, золотнічку із чого ти став: чи од ляку-переляку, од прістрету, од людей із шляху* [22: 36], що свідчить про давність його вживання на цій території. Основне значення полісемантичної лексеми *шлях* на території Житомирської області – 'дорога', яке засвідчено в усіх говіркових зонах. Наступні значення маловідомі в житомирських говірках, вони вживаються з додатковою семантикою: 'дорога, вимощена каменем' (Жт, Ов, Ол), 'стара дорога' (К-2, Пл, Хр), 'дорога від села до села' (Бр), 'піщана дорога' (К-2, Чрн). Інші значеннєві варіанти слова *шлях* поодинокі, деякі з них виходять за межі цієї лексико-семантичної групи: 'бокова частина дороги; узбіччя' (с. Зубковичі Ол), 'велике поле' (с. Ружки Жт), 'стежка в полі' (с. Івановичі Пл). У діалектній мові інших територій цей апелятив уживається з близькою семантикою [9: 204; 10: 144; 32: 114; 23: 313; 24: 461–462]. Отже, зафіксовані на Житомирщині значення лексеми *шлях* вказують на 'дорогу взагалі'; елементи дороги – 'бокова частина дороги; узбіччя'; вказують на розташування – 'дорога від села до села', 'стежка у полі' та називають матеріал покриття дороги – 'дорога, вимощена каменем', 'піщана дорога'. Слово *шлях* у житомирських говірках із семантикою 'бокова частина дороги; узбіччя', 'дорога, вимощена каменем', 'дорога від села до села', 'піщана дорога' та 'стежка в полі' не засвідчено в напрацюваннях інших дослідників.

Термін *тракт* – досить пізніе запозичення. Вітчизняні словники його вперше фіксують з II пол. ХХ ст. у значенні 'смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога' [28: X: 225]. На

Житомирщині воно не набуло масового вживання, його зафіксовано лише в одному населеному пункті Пл (с. Зелена Поляна) на позначення дороги. Номен *тракт*, окрім записаного нами значення, в українських діалектах називає ще 'дорогу в лісі' [32: 109].

Щодо якості дороги, то мовці характеризують дороги лише поганою якістю, не вживаючи спеціальних лексем на позначення хорошої, доброї дороги. Для називання **поганої дороги** використовують такі лексеми та словосполучення: *вибоїсько, гразева доро́га, гразька́ доро́га, пага́на доро́га, розбіта доро́га / разбітая доро́га, розбитий шлях, розбой, шляхбут, шосейка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем').

У с. Головенка Жт записано апелятив *вибоїсько*, утворений від *вибой* за допомогою суфікса *-ісько* (фонетичний варіант *-ісько*), який творить іменники з відтінком збільшення чи згрубілості [5: 134]. Цей номен не засвідчено на інших слов'янських територіях.

Віддієслівне слово *розбой* (< *розбіти*) на позначення поганої дороги також записано в Жт (сс. Вереси, Піщаниця). Назву *розбой* у значенні 'погана дорога' засвідчено вперше.

Одинична лексема *шляхбут* в с. Давидівка Хр також називає 'погану дорогу'. Її не зафіксовано в опрацьованих пам'ятках та словниках.

Лексему *шосейка* в аналогічному значенні записано в смт Великі Коровинці, сс. Михайленки, Рачки Чд (дет. див. сему 'дорога вимощена каменем').

Номен *вибоїсько, розбой, шляхбут* та *шосейка* в говірках Житомирщини на позначення поганої дороги не набули масового вживання та зафіксовані в кількох обстежених населених пунктах. Слова *вибоїсько* та *шляхбут* вважаємо ендемічними.

Сему 'погана дорога' реалізує значна кількість маловживаних та маловідомих словосполучень, які засвідчено на обмеженій території. У Жт це значення поодинокі реалізують такі сполучення слів: *гразева доро́га*

(с. Залізня) і *гразька дорога* (с. Головенка). У Пд двокомпонентне утворення *розбитий шлях* з аналогічною семантикою також записано в одному населеному пункті (с. Соколів).

У південних районах Житомирської області на позначення поганої дороги засвідчено вживання словосполучення *пагана доро́га* (Ан, Бер), у центральних – *розбіта доро́га* (Єм, Мл, Пд). Фонетичний варіант *разбітая даро́га* в аналогічному значенні зафіксовано в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища). Розглянуті словосполучення в значенні 'погана дорога' не засвідчено в інших говіркових зонах.

Наступна сема синонімічна до попередньої, але має вужчу семантику, уживається з указівкою на наявність ям на дорозі – **'погана дорога з великою кількістю ям'**: *вібита доро́га, драбіна, побита доро́га, стіральна до́ска / стіральна дошка, стірка, тертушка, шіфер, ямчиста доро́га*.

Деякі записані в цьому значенні народні назви – метафоричні утворення за формою з перенесенням назв предметів господарства (тертушка, шіфер, драбина, пральна дошка) на назви подібних географічних об'єктів (ГО). Ці предмети передбачають наявність регулярних (шіфер, драбина, пральна дошка) / нерегулярних (тертушка) чергувань підвищень та западин. Деякі з них мають ребристу форму, виступи (шіфер, пральна дошка).

Апелятив *драбіна* на всеукраїнському просторі вживаний у загальновідомому значенні 'пристрій з двох поздовжніх жердин, частин мотузки і т. ін., скріплених рядом поперечок, що використовується для піднімання або спускання куди-небудь' [28: II: 403]. Під час експедицій ГТ *драбіна* записано в центральних суміжних районах Житомирщини в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (К-2, Рд, Хр).

Слово *тертушка* в українській літературній мові позначає 'кухонний

предмет – металеву пластину з густо пробитими дрібними отворами, об гострі краї яких тнуть що-небудь' [28: X: 100], а в говірках Житомирщини засвідчено вживання лексеми *тертушка* в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (сс. Кмитів, Студениця К-2).

Аналогічно до попередніх лексем номен *шіфер* у середньополіських говірках зафіксовано в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (сс. Бондарівка, Іванопіль, Рудня-Білівська К-1), пор.: українське літературне *шіфер* 'будівельний плитковий матеріал (переважно даховий) зі сланцю чи іншого матеріалу' [28: XI: 464].

Іменник *стірка* у Рд (сс. Котівка, Філонівка) іменує 'погану дорогу з великою кількістю ям'. Назва *стірка* в радомишльських говірках, як і в значенні 'пральна дошка', передбачає чергування: западина – підвищення. У ролі ГТ лексеми *драбіна, тертушка, шіфер* і *стірка* зафіксовано вперше.

Уживання словосполучення *стіральна до́ска / стіральна дошка* демонструє метафоричне перенесення двочленної назви предмета на ГО за подібністю форм. Ці назви в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' записано в середньополіських говірках Житомирщини: *стіральна до́ска* (Мл), *стіральна до́шка* (Єм, К-1).

Складені назви *вібита доро́га, побита доро́га* та *ямчиста доро́га* мають стрижневий іменник *доро́га*, а означення характеризують дорогу за якістю. Прикметники *вібита, побита* мотивовані дієсловами на позначення дій, які здійснюються стосовно дороги – вибити, побити, а прикметник *ямчиста* утворений від іменника *ямка*, який позначає результат таких дій – ями. Словосполучення *вібита доро́га* зафіксовано в кількох населених пунктах Єм (сс. Горбове, Здоровець, Кам'яногірка, Мокляки) на позначення 'поганої дороги з великою кількістю ям', тоді як назви *побита доро́га* (с. Соколів Пд), *ямчиста доро́га* (с. Головенка Жт) з аналогічною семантикою мають одиничні фіксації.

Записані словосполучення не засвідчено дослідниками інших говіркових зон України та Славії.

Синонімічне значення **'бездоріжжя; дуже погана дорога'** представлено лексемами *бездоріжжя / бездорожжа / бездорожже / бездорожжа / бездорожье* та *нещастя*.

Семантично прозоре утворення *бездоріжжя* в українській літературній мові позначає 'брак упорядкованих, придатних для проїзду доріг', 'пору, коли дороги стають непроїжджими' [28: I: 127]. У говірках Житомирщини записано кілька фонетичних варіантів на позначення бездоріжжя; дуже поганої дороги. Найпоширеніша літературна форма *бездоріжжя* (Ан, Бар, Бер, Бр, Жт, Зв, К-1, К-2, Лб, Пп, Рм, Рж, Чрн, Чд). В Єм та Бр зафіксовано слово *бездорожже*. В Ов побутують фонетичні варіанти: *бездорожжа, бездорожжа та бездорожье*.

В українській літературній мові вживається слово *нещастя* 'про те, що не приносить користі, радості і т. ін., а може стати джерелом якого-небудь лиха, страждання, неприємностей', називає 'нещасливу пригоду, подію, що завдає кому-небудь страждання; лихо' [28: V: 408]. Загальне значення лексеми *нещастя* переноситься на назву ГО, який може стати джерелом неприємностей – 'бездоріжжя; дуже погана дорога'. Назву *нещастя* в ролі ГТ записано в одній говірці Житомирщини (с. Новоселиця Мл). В інших говіркових зонах це слово у ролі ГТ не вживається.

Сему **'звивини на дорозі'** в обстежених говірках реалізує апелятив *звивина*, який в літературній мові називає 'дугоподібний заворот, вигин; звив' [28: III: 471]. Поза тим у діалектній мові Житомирщини з уточненням ГО має вказівку на конкретні реалії зі звивиною: 'звивина в руслі річки' (Бер, Чрн, Чд), 'звивина на дорозі' (К-1, Рж). У говірках інших територій України термін *звивина* позначає лише 'звивину в руслі річки' [31: 87; 9: 83; 32: 49; 23: 263].

Значення **'дорога, на якій є багато поворотів'** реалізує словосполучення *звілиста дорога* в одній говірці Рж (смт Ружин). У літературній мові *звівистий* той, 'який має звиви, вигини, закрути' [28: III: 471]. Щодо фонетики в діалектній мові простежується заміна приголосного звука [в] на [л] на початку складу. На Західній Україні прикметник *звівиста* поєднується з іншим іменником – *гора* та називає круту, стрімку гору [17: 301].

Сему **'розмита дорога'** реалізує однойменне словосполучення *розмита дорога*, яке зафіксовано в кількох говірках Ов (сс. Павловичі, Піщаниця, Поліське). Уживання пом'якшеного [м'], замість твердого [м], зумовлене особливостями середньополіського діалекту – практично відсутністю звука [и].

Значення **'стара дорога'** представлено номеном *шлях* (див. сему 'дорога').

Отже, на території Житомирщини побутує значна кількість утворень, які позначають дорогу з негативними характеристиками, якостями. Вони не зафіксовані в інших говіркових зонах, тобто є ендемічними лексемами, словосполученнями.

Семантичне мікрополе 'вид дороги за розташуванням' передають семи, які вказують на місцезнаходження дороги. Значення **'центральна дорога'** виражають ГТ *асвальт* (див. сему 'заасфальтована дорога'), *трáса / трáсса, центрáлка, шосé / сашé / соше́* (див. сему 'дорога, вимощена каменем') та словосполучення *машинна дорóга*.

Термін *трáса / трáсса* – запозичення з німецької мови, нім. *trásse* [13: 5: 623]. Це досить пізне запозичення, оскільки вітчизняні словники його вперше засвідчують із II пол. ХХ ст. у значеннях 'лінія, що вказує напрям проходження, пролягання чогось', 'широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо' [28: X: 237]. Термін *трáса* на території області позначає два поняття: загальновідоме

значення 'центральна дорога' (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Мл, Нр, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Хр, Чрн, Чд) та нейтральна сема 'дорога' (Єм, Жт, Мл, Ов, Чд) Фонетичний варіант *трасса* на позначення 'центральної дороги' побутує в Бар, Бер, Бр, Жт, К-1, К-2, Лб, Ол, Пп, Рд, Рж та Чрн. Аналізований термін трапляється на інших територіях з аналогічною семантикою [24: 450; 32: 109].

Уживання апелятива *централька* (< лат. *centrum* 'ніжка циркуля; осердя кола; кісточка плоду' [13: 6: 238]) в українській літературній мові зафіксовано іншої термінологічній сфері [28: XI: 198]. Лексему *централька* в значенні 'центральна дорога' на території Житомирської області записано лише у двох населених пунктах Лг (сс. Остапи, Підостапи). У ролі ГТ розглянуте слово зафіксовано лише на Житомирщині.

Семантично прозоре словосполучення *машинна дорога* записано в одному населеному пункті Ол (с. Суцани) на позначення центральної дороги.

Значення '**дорога, яка веде від села до центральної дороги**' реалізує номен *соше* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'). Сему '**дорога від села до села**' позначає лексема *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Вид дороги за призначенням та формою називає сема '**кільцева об'їзна дорога**', яку реалізують ГТ з основами *кольца-*, *-круг-* (які вказують на дорогу, що повертає кільцеподібно) та *об'їзд-*: *кольцева*, *кольцо*, *круг*, *обезна*, *об'їзна*, *окружна*. Указане значення для цих лексем має прозору мотивацію – округла форма дороги, яку використовують для об'їзду. Під час аналізу народних термінів на позначення кільцевої об'їзної дороги простежуємо активне творення нових слів-назв за допомогою субстантивації: *кольцева*, *об'їзна* / *обезна*, *окружна*.

Найширше це значення презентує лексема *обезна* / *об'їзна*: *обезна* (Бер, Жт, К-1, К-2, Нр, Ов), *об'їзна* (Ан, Бар, Бер, Бр, Жт, Зв, К-2, Пп, Пл, Рд, Рж),

пор. українське літературне *об'їзна дорога* 'призначення для об'їзду (про шлях); кружний' [28: V: 510]. На Західному Поліссі вживається іменник *об'їзд* 'допоміжна дорога' [32: 74].

Термін *круг* (< псл. **krogъ* 'щось скручене, згорнуте; круг' [13: 3: 106–107]) в українській літературній мові позначає ділянку якоїсь поверхні, формою схожу на площину, обмежену колом [28: IV: 367–368]. У житомирських говірках лексема *круг* в якості ГТ не набула масового вживання. Вона презентує семи, які входять до різних тематичних підгруп: 'кільцева об'їзна дорога' (сmt Любар, с. Малий Браталів Лб) та 'низинна місцевість, яку весною заливає вода' (с. Великий Дивлин Лг); 'сінокіс на болотистому, низькому місці' (с. Ласки Нр; сс. Лучанки, Словечне Ов) [16, 107–108]. В інших діалектних зонах України та Славії відзначаємо різнобій значень номена *круг*: 'водоворот', 'яма в полі, наповнена водою', 'озеро в лісі, поросле кругом травою', 'болото в лісі', 'болото на відкритому місці' [31: 111], 'сінокіс на низькому місці', 'невеликий ставок або озерце на полі або в лісі', 'напівкругла частина берега', 'шмат поля' [18: 233], 'невеликий ставок або озеро на полі чи в лісі', 'сінокіс на болотистому, низькому місці' [16: 107–108], 'калюжа', 'клин поля', 'дорога по периметру поля' [9: 101], 'частина берега', 'частина дороги' [32: 60]. Останнє значення терміна *круг* стоїть зовсім осторонь – *krûg* 'вершина лісової гори, ліс, гора' [35: 59]. Отже, для апелятива *круг* в якості ГТ немає усталеного значення, зазвичай він іменує ГО, які мають круглу форму.

Інші назви в цьому значенні мають поодинокі фіксації: *кольцева* (сс. Лисівка, Турбівка Пп), *кольцо* (с. Гринівці Лб), *окружна* (с. Вишевичі Рд). У західнополіських говірках фонетичний варіант *кільцева* вживається у ролі прикметника поряд з іменником *дорога* на позначення 'кільцевої об'їзної дороги' [32: 55]. Слово *кольцева* у ролі ГТ зафіксовано вперше. Апелятив *кольцо* в діалектах України позначає поворот русла річки,

кільцеву об'їзну дорогу [31: 103], [9: 96; 32: 57; 23: 268; 17: 317]. В українській літературній мові термін *окружний* – 'який має форму круга' [28: V: 682].

Дорогу в лісі на місці вирубаних дерев номінує лексема *просіка*. Віддієслівна назва *просіка* (< *просікти* < *сікти* < псл. *sěkti [13: 5: 252]) у житомирських говірках має акцентуаційні, фонетичні та значеннєві варіанти. Найширше представлено семантику 'прогалина; місце в лісі, де немає дерев': *про́сека*, *просе́ка*, *просі́ка*, *просі́ка*, *прасе́ка*. Форма *просі́ка* позначає ще 'місце в лісі, де вирубали (викорчували) дерева' та 'дорогу в лісі на місці вирубаних дерев' (сс. Велика Горбаша, Троковичі: 'поїхали по просі́ці' Чрн). В українській літературній мові *просі́ка* називає 'очищену від дерев смугу землі в лісі, яка є межею ділянки, дорогою і т. ін.' [28: VIII: 285]. На інших слов'янських територіях це слово засвідчено в аналогічних значеннях [31: 187; 9: 166; 10: 111; 32: 93; 23: 295; 24: 418; 7: 197–198].

Семі **'польова дорога'** реалізує одиничне семантично прозоре словосполучення *ко́нна доро́га* (с. Суцани Ол).

'Заплутане розташування доріг' в обстеженому говірковому ареалі позначає номен *розв'язка* (сmt Ємільчино Єм; сс. Кмитів, Студениця К-2), пор. українське літературне *розв'язка* 'споруда на перехресті головних шляхів, призначена для забезпечення нормального руху перехожих і транспорту' [28: VIII: 641].

Четверте семантичне мікрополе називає частини дороги. Значення **'поворот дороги'** реалізують народні ГТ *поворо́т* / *пучворо́т* / *паваро́т*, *поворо́тка* та *колі́но*.

На реалізацію вказаного вище значення мовці найчастіше використовують лексему *поворо́т* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), яка ще широко відома й у значенні 'поворот русла річки' (Бар, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Ов, Пп, Пл,

Рж, Чрн). Фонетичний варіант *пучворо́т* у Зв позначає 'поворот русла річки', в Ов – 'поворот дороги'. У К-2 семі 'поворот дороги' передає форма *паваро́т*. У кількох населених пунктах паралельно вживаються варіанти *поворо́т* та *пучворо́т* (с. Тарашанка Зв; сс. Нагоряни, Хлупляни Ов). На інших українських територіях цю лексему засвідчено з близькою семантикою [31: 170; 10: 103; 9: 153; 32: 88; 23: 290; 17: 367; 24: 405].

У с. Ясенівка Пл записано дериват *поворо́тка*, де суфікс *-к(а)* творить іменники зі значенням результату дії [5: 126]. Ця лексема вживається зі значенням 'поворот дороги', пор.: у літературній мові *поворо́тка* з ремаркою *рідко* позначає 'місце, де щонебудь (дорога, вулиця і т. ін.) повертає, відхиляється вбік' [28: VI: 691].

Соматична метафора *колі́но* в житомирських говірках позначає чотири семи, які об'єднані спільним значенням 'згин': 'поворот русла річки', 'крута зміна напрямку річки', 'частина водоймища, що вдається в сушу' та 'поворот дороги' (с. Іванків Ан). Цей апелятив активно вживається в слов'янських мовах та діалектах з аналогічними значеннями [31: 102; 33: 221; 9: 95; 10: 64; 32: 56; 23: 268; 17: 316; 24: 340; 34: 193].

Сема **'перехрестя доріг'** представлено географічними назвами *перехрестя* / *перекрестя* / *перехресте* / *перехрестца* / *перехрестя*, *перекресток* / *перехресток* / *перекресток* / *перекресток*, *розвилка*, *роздоріжжя* (дет. див. семі 'місце, де розходяться (сходяться) дороги').

У говірках Житомирщини зафіксовано значну кількість семантично прозорих фонетичних варіантів у вказаному значенні. Найпоширеніша форма – *перехрестя* (Ан, Бар, Бер, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд). Менш поширені фонетичні варіанти: *перекресток* (Ан, К-1, Мл, Ов, Пп, Рд), *перехресток* (Жт, Єм, К-2, Лг, Мл, Ов, Пл), *перекресток* (Лб,

Мл, Пп), *перехресток* (К-1, Ов). Поодинокі назви: *перекрестя* (сс. Минійки, Старосільці К-2), *перехресте* (с. Устинівка Ол), *перехрестя* (с.мт Ружин, с. Заріччя Рж) та *перехрестя* (сс. Клинець, Мочульня, Піщаниця Ов). На теренах України слова *перехрестя*, *перехресток* та їхні фонетичні варіанти позначають перехрестя дороги та місце злиття річок [31: 161; 9: 141–142; 32: 83–84; 23: 286; 17: 360; 24: 393–394].

Деривати *розвилка* та *роздоріжжя* утворені поєднанням префікса *роз-* та коренів іменників *вилка* < *вити*, *дорога*. У словах *розвилка* та *роздоріжжя* префікс *роз-* вносить додаткову семантику 'роздвоєння', 'розходження'. У говірках Житомирщини *розвилка* називає перехрестя доріг (К-2, Мл, Рд, Чрн) та розгалуження лісу (с. Вільськ Чрн), пор.: українське літературне *розвилка* 'місце розгалуження дороги' [28: VIII: 630–631]. В інших українських говірках *розвилка* позначає 'розходження доріг' або 'розходження русла річки' [31: 196; 10: 119; 9: 176; 23: 299; 17: 384; 24: 426–427]. В обстеженому ареалі фіксуємо розширення значення слова *розвилка*, де семантика 'роздвоєння' переноситься на інший ГО – 'ліс', тобто 'роздвоєння лісу'.

ГО **'місце, де розходяться (сходяться) дороги'** називають деривати *роздоріжжя* / *роздоріжжья* / *роздоріжжа* / *роздоріжже* / *роздоріжжя* та *ріжок*.

Префіксально-суфіксальна географічна назва *роздоріжжя* (докладно див. сему 'перехрестя доріг') у говірках Житомирської області представлена кількома фонетичними варіантами. У літературній мові закріпилася форма *роздоріжжя*, яка найширше представлена в обстеженому ареалі в значеннях 'місце, де розходяться (сходяться) дороги' (Бар, Бер, Жт, К-1, К-2, Лб, Мл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та 'перехрестя доріг' (Ан, Бар, Бр, Жт, Лб, Мл, Рм, Рж, Чрн). Інші фонетичні варіанти засвідчено в північних та центральних районах

області у значенні 'місце, де розходяться (сходяться) дороги': *роздоріжжья* (К-1), *роздоріжжа* (К-1, К-2, Ов), *роздоріжже* (К-1), *роздоріжжя* (Хр). Інші лексикографічні праці фіксують лексему *роздоріжжя* та її фонетичні варіанти з аналогічною семантикою [10: 119; 9: 177; 32: 99; 23: 300].

ГТ *ріжок* утворено від іменника *ріг* + суфікс *-ок* [5: 132]. У літературній мові номен *ріжок* в одному зі значень є зменшено-пестливою формою до *ріг* 'місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік' [28: VIII: 559]. У брусилівських говірках Житомирщини (с.мт Брусилів, сс. Нові Озеряни, Привороття) ця лексема вживається в аналогічному до літературного значенні 'місце, де сходяться (розходяться) дороги'. У західнополіських говірках України номен *ріжок* виступає з семантикою 'затока' [32: 97; 33: 225], у центральноукраїнських та західноподільських говірках *ріжок*, *рожок* – це 'клин лісу' [9: 174–176; 23: 298]. Отже, простежуємо полісемантичність цієї лексеми та вживання її в різних терміносистемах.

На території Житомирської області значення **'місце, де сходяться дороги'** представлено поодинокими віддієслівними фонетичними варіантами-іменниками *схід* (с. Заможне Жт) та *сход* (сс. Вишневе, Грубське К-2) (від *сходити*). Назви *схід* / *сход* у значенні 'місце, де сходяться дороги' зафіксовано вперше.

Сему **'місце, де розходяться дороги'** реалізує віддієслівний номен *роз'їзд* (сс. Андрушки, Кам'янка Пп) та словосполучення *розходні дороги* (сс. Калинівка, Любарка Нр). На Західному Поліссі апелятив *роз'їзд* також записано в ролі ГТ у значенні 'розгалуження доріг' [32: 99]. Сполучення слів *розходні дороги* не засвідчено в говірках інших територій.

Сему **'місце, де сходиться три дороги'** в с. Бродник Нр реалізує іменник *трикутник*. Цю лексему на позначення ГО зафіксовано тільки в досліджуваному ареалі. Назву

трикутник мотивовано геометричною фігурою, яка має три кути. У розглянутому слові основи *три-* та *-кут* указують не на кількість кутів, а на кількість розгалужень, доріг – перенесення значення за аналогією.

Сему '**місце, де пропадає дорога**' називають лексеми *кут* і *тупик*. Географічна назва *кут* (< псл. **ko.tь* 'кут' [13: 3: 162]) поодинокі позначає 'край, клин лісу' (сс. Тепениця, Хмелівка Ол) та 'місце, де пропадає дорога' (с. Зарудинці Рж). В інших діалектних зонах України цей апелятив уживається в тих самих подібних та відмінних значеннях [31: 96, 118; 20: I: 399; 9: 93–94; 10: 62, 73; 27: 113; 32: 55, 63; 23: 268; 17: 327; 24: 336–337, 354].

В українській літературній мові ГТ *тупик* називає 'непроїждже, непрохідне місце; перешкоду для проїзду, проходу' [28: X: 321]. В обстеженому ареалі фонетичний варіант *тупик* записано в Ан, Ов та Рж. На Східному Поліссі *тупик* іменує місце, до якого доходить вода під час розливу [31: 224].

У говірках Житомирщини на позначення **місця перетину доріг** уживають віддієслівні фонетичні варіанти *переїзд*. Назву *переїзд* мотивовано дієсловом *переїжджати*. У цих лексемах префікс *пере-* має значення 'через когось чи щось', тобто 'через когось чи щось' їхати. Термін *переїзд* в К-2 та Хр іменує 'мілководну ділянку в річці, водоймі, яку можна перейти (переїхати); мілину'. Форми *переїзд* (с. Копище Ол) та *переїзд* (Бер, Жт, К-2, Жт) позначають 'місце перетину доріг'. В інших обстежених українських діалектах ці апелятиви уживаються також на позначення 'місця, де переходять ГО' [18: 240; 9: 142; 10: 98; 32: 82, 83; 23: 286, 287; 17: 359–360; 24: 392–393].

Семантику '**найїжджене заглиблення від коліс на дорозі**' репрезентують на досліджуваній території номени з основою *кол-* (*кал-*): *колія* / *калія* / *коляя*, *колейна*. Унормована форма *колія* (< псл. *kolēja 'слід колеса' [13: 2: 514]) в літературній

мові вживається в аналогічному значення [28: IV: 226]. У говірках Житомирщини побутують акцентуаційні варіанти: *колія* (Єм, Жт, Зв, К-1, Лг, Мл, Нр, Ов, Пп, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та *колія* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-2, Лб, Мл, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд). Рідковживаною назвою є фонетичний варіанти *коляя*: *коляя* (К-1), *коляя* (К-2, Ов). Одиначну фіксацію має лексема *калія* в одному із сіл Нр (с. Бродник). В інших діалектних зонах України лексема *колія* уживається зі схожою семантикою [31: 102; 9: 95; 10: 64; 32: 56; 24: 340].

Дериват *колейна* в смт Нова Борова Хр позначає 'найїжджене заглиблення від коліс на дорозі'. Пор.: українське діалектне *колейна* 'вибоїна на дорозі' [31: 101], *колейна* 'заглибина на дорозі, вибита транспортом' [10: 64].

Семантичне мікрополе 'край дороги' презентує кілька сем, які мають незначні відтінки в значеннях. Сема '**край дороги**' представлена апелятивами *конець* / *конець*, *край*, *узбіччя*. Синонімічне значення '**бокова частина дороги; узбіччя**' позначають ГТ *обочина* / *абочина* / *обочина*, *бок*, *збочина*, *садовина*, *узбіччя*, *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Жителі поліських говірок уживають кілька місцевих фонетичних варіантів унормованої форми *кінець* 'крайній пункт, межа протягості предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне початок' [28: IV: 163]: *конець*, *конець*, *конець*, *кінець*. Ці форми побутують в аналогічному до літературного значенні, але з уточненням ГО – ліс, поле, дорога: *кінець* 'край, клин лісу', 'окраїна поля'; *конець* 'край, клин лісу'; *конець* (сс. Клинець, Піщаниця Ов), *конець* (сс. Лозниця, Любарка Нр) 'край дороги'. У центральноукраїнських говірках термін *кінець* уживається в антонімічному до загальноприйнятого значенні 'гирло річки' [9: 92]. Аналогічна семантика слів *край*, *окраїна*, *кінець* властива іншим ГТ Славії [28: V: 676; 31: 109, 149; 9: 100, 134; 10: 62, 67, 90; 20: II: 18; 32: 57,

77; 23: 270; 24: 342, 347; 35: 82; 7: 104; 34: 7].

ГТ *край* має праслов'янські корені (< псл. *krajь 'межа, кінець, берег' [13: 3: 73]). З аналогічними значеннями це слово побутує в сучасній мові: 'лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець', 'найвіддаленіша від центру частина якої-небудь місцевості; околиця' [28: IV: 320]. У говірках Житомирської області номен *край* іменує кінець конкретного ГО: 'край, клин лісу' (К-1, К-2, Мл, Нр, Ов, Ол, Пл, Рд, Рж, Хр, Чрн), 'край дороги' (Бар, Жт, К-2, Мл, Рж, Чрн), 'край поля' (Жт, Ов, Чрн, Чд), 'край ями' (Єм, Рв, Рд, Чрн).

Слово *бік* (< псл. *bokъ [13: 1: 194]) у літературній мові поряд з іншими значеннями називає 'яку-небудь сторону, стінку, площину предмета', 'місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь' [28: I: 179–180]. У говірках Житомирщини записано два фонетичні варіанти, які реалізують поняття з указівкою на конкретні ГО: *бок* 'бокова частина дороги; узбіччя' (Ов), *бік* 'сторона лісу' (Рд), 'схил гори, горба, підвищення' (Пл). Зі схожою та відмінною семантикою ця лексема побутує в інших говіркових зонах Славії [31: 29; 9: 25; 32: 12–13; 23: 240; 24: 269–270; 7: 17; 35: 32; 34: 32], пор. ще: пол. *bok* 'повільна течія річки під піщаним берегом' [34: 164].

Терміни *обочина*, *збочина*, *узбіччя* – суфіксально-префіксальні утворення від іменника *бік*. В українській літературній мові унормовано слова *обочина* в значенні 'бокова частина, край чого-небудь (шляху, вулиці і т. ін.); узбіччя' [28: V: 553] та *узбіччя*, яке в одному зі значень називає 'бокову частину дороги, шосе і т. ін.; місце, простір уздовж дороги, шосе і т. ін.' [28: X: 404]. Жителі обстеженого ареалу вживають декілька фонетичних варіантів слова *обочина*. Найширше представлено літературне *обочина* (Ан, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), у північному районі (Ов) побутує

форма *обочіна*, а в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища) – *абочіна*. Див. ще: ...*ліси та обочини доріг...*(1958 р.) [4: ф. 31: оп. 1: сп. 36: с. 46]. З аналогічною семантикою цей ГТ записано в інших українських говірках [31: 145; 18: 238; 9: 132; 32: 75; 23: 282; 24: 381–382].

ГТ *узбіччя* в обстеженому ареалі реалізує синонімічні значення 'бокова частина дороги; узбіччя' (Бар, Бер, Єм, Жт, К-1, К-2, Лб, Хр, Чрн, Чд) та 'край дороги' (Єм, Жт, Чд). Лексему *узбіччя* зафіксували й інші дослідники в близьких значеннях [18: 252; 9: 196; 32: 110; 24: 453].

Одиничну назву *збочина* записано в К-2 (с. Гуменники) у значенні 'бокова частина дороги; узбіччя', пор.: українське діалектне *збочина* 'схил гори' [18: 229].

Слово *садовина* на всеукраїнському просторі відома в значенні 'плодові дерева' [28: IX: 13]. У двох говірках Житомирської області *садовина* називає 'бокову частину дороги; узбіччя' (сс. Городище, Троковичі Чрн). Семантичним мотиватором номінації міг бути перехід назви одного об'єкта через асоціацію за суміжністю на інший об'єкт: 'фруктові дерева' > 'місце (узбіччя дороги), де росли фруктові дерева' > 'узбіччя'. У ролі ГТ лексему *садовина* зафіксовано вперше.

Значення **'пішохідна доріжка збоку дороги'** (весь обстежений говірковий масив) реалізує загальноновживана лексема *тротуар* (< фр. *trottoir* < *trotter* 'йти, марширувати, бігти риссю' [13: 5: 652]).

Дорогу, доріжку, обсажену з обох боків деревами, кущами позначають слова *алєя* / *алєя*, *алєйка* / *алєйка*, *вўлочка*. В українській літературній мові номен *алєя* (< фр. *allee* 'прохід' [13: 1: 61]) та демінутив *алєйка* записані з аналогічним значенням [28: I: 33]. У Житомирській області ці лексеми зафіксовано в говірках таких територій: *алєя* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-2, Лг, Мл, Ов, Пп, Рм, Рж, Чрн), *алєя* (Ов), *алєйка* (Ан, Бар, Бер, К-1, К-2, Пл, Хр, Чрн), *алєйка* (К-1, Ов). У

частині населених пунктів цей номен відомий, але його не використовують у мовленні, оскільки відсутні такі географічні реалії. В інших говірках України ці лексеми в ролі ГТ уживаються з аналогічними й схожими значеннями: *алея* [9: 92], [32: 8], *але́йка* 'доріжка в лісі', 'стежка в саду', 'стежка, обсаджена деревами, живоplotом' [32: 8].

В одному населеному пункті К-1 (с. Сушки) записано народну назву *в'улочка* в значенні 'дорога, доріжка, обсаджена з обох боків деревами, кущами', пор. українське літературне *вуличка* зменшено-пестливе до *вулиця* в значенні 'обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння' [28: I: 786]. Апельатив *в'улочка* на позначення дороги, доріжки, обсадженої з обох боків деревами, кущами, зафіксовано вперше.

Значення '**місце між дорогами**' реалізують терміни *міждоріжжя*, *полоса*, *проміжуток*, *разделительная паласа*, *смуга*.

Семантично прозоре утворення *міждоріжжя* в Жт (сс. Березина, Глибочиця) позначає 'місце між дорогами', пор. українське літературне *міждоріжжя* 'місце, смуга між дорогами' [28: IV: 727]. ГТ *полоса* в говірках Житомирщини реалізує три значення: 'лісосмуга; ряд дерев уздовж дороги, на полі', 'смуга лісу' та 'місце між дорогами' (сс. Кмитів, Студениця К-2). Словосполучення *разделительная паласа* записано в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошариця, Малі Кошариця).

Префіксально-суфіксальний дериват *проміжуток* утворено від номена *межа*. У говірках Житомирщини слово *проміжуток* зберегло первинне значення 'розташування між' з уточненням ГО, між якими знаходиться певне місце. У Жт ця лексема має дві поодинокі фіксації у значеннях 'місце між двома скелями' (с. Головенка) та 'місце між дорогами' (с. Лука). У говірках Східної України *промежуток* називає не 'місце між ГО', а 'шляхи сполучення між ГО': 'межа

між полями', 'дорога, по боках якої оброблене поле' [24: 417].

Записана в житомирських говірках лексема *смуга* (від псл. *smuga 'темна пляма; смуга' [13: 5: 329–330]) в українській літературній мові називає 'видовжену, обмежену чим-небудь частину якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором і т. ін.' [28: IX: 417–418]). На обстеженій території це слово позначає два ГО видовженої форми – 'місце між дорогами' (сmt Великі Коровинці, с. Малі Коровинці Чд), 'лісосмуга; ряд дерев уздовж дороги, на полі' (Ов, Рд) та 'смуга лісу' (Бер, Лб, Пп). У ролі ГТ номен *смуга* в говірках України називає й інші ГО, видовженої форми: 'водна поверхня серед болотного топу' [31: 206], 'частина водоймища, яка вдається в сушу', 'болото в лісі', 'ділянка поля' [10: 127], 'гребінь, продовгувате підвищення' [9: 182], [23: 303]. У говірках Західного Полісся апельатив *смуга* позначає 'іржаві скалки на болотній воді', 'непрохідну смугу болота, багна' [32: 103].

Найбільшу семантичну мікрогрупу утворюють назви, які характеризують дорогу за матеріалом покриття або вказують на відсутність спеціального покриття. Умовно їх розділено на шість семантичних рядів: 1) 'заасфальтована дорога', 2) 'піщана дорога', 3) 'бетонна дорога', 4) 'дорога, вимощена каменем', 'дорога, вимощена дрібним каменем', 'дорога, висипана щебенем', 5) 'грунтова дорога', 6) 'намощена дорога'.

Значення '**заасфальтована дорога**' презентують такі слова та словосполучення: *асва́льт* / *асфа́льт* / *асхва́льт*, *асва́льтка*, *шосе́* / *соше́* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'), *асва́льтірована доро́га* / *асфа́льтірована доро́га*, *асва́льтна доро́га* / *асфа́льтна доро́га*, *асва́льтова доро́га*.

Місцеві фонетичні варіанти *асва́льт*, *асфа́льт*, *асхва́льт* – це запозичення з французької мови < фр. *asphalte* [13: 1: 94]. Ці форми – яскравий приклад субституції, коли в запозичених словах чужий звук

замінюється своїм. Зокрема, французьке [ph] замінено українськими [в], [ф] та [хв]. Унормованою є форма *асфальт* у значенні 'шлях, тротуар, покриті чорною смолистою масою природного походження або штучного виготовлення з бітуму і тонкоподрібнених мінеральних матеріалів' [28: I: 69]. На обстеженій території найбільшого поширення набула діалектна форма *асвальт* на позначення заасфальтованої дороги, яка записана в багатьох населених пунктах. У Жт (сс. Дениші, Корчак, Михайлівка, Перлявка) лексема *асвальт* іменує 'центральну дорогу'. Літературний варіант *асфальт* у значенні 'заасфальтована дорога' записано в Бар, Бер, Єм, К-1, Лб, Ов, Ол, Пп та Хр. Фонетичний варіант *асхвальт* в аналогічному до попереднього значенні зафіксовано в Ан та К-1. У Єм відзначено паралельне вживання форм *асвальт* та *асфальт* (сс. Варварівка, Сербо-Слобідка Єм). У говірках інших територій України побутують теж такі фонетичні варіанти зі схожою семантикою [23: 238; 24: 260, 261].

Дериват *асвальтка* записано лише в одному населеному пункті (с. Бараші Єм) у значенні 'заасфальтована дорога'. Опрацьовані словники та історичні пам'ятки не фіксують цю лексему.

На позначення 'заасфальтованої дороги' мовці використовують значну кількість словосполучень, де іменник *дорога* поєднується з прикметниками, утвореними від слова *асфальт*. Найширше представлено поєднання слів *асвальтна дорога* (Бар, Бер, Жт, Зв, К-1, К-2, Ов, Пп, Пл, Рм, Рж). Інші словосполучення функціонують на незначній території: *асфальтна дорога* (Мл, Ов, Рд, Чрн), *асвальтова дорога* (Бар, Бр, К-2, Пп), *асвальтірована дорога* (Ов, Рм) й *асфальтірована дорога* (К-1, Лг, Ов).

Сему '**піщана дорога**' передають ГТ *грунто́вка* (див. сему 'грунтова дорога'), *на́сип*, *на́сипка*, *песо́шня*, *пещана́ дорога* / *пещана́ доро́га*,

піскова́ доро́га / *піськова́ доро́га*, *піски́*, *піщанка*, *сіпаний шлях*, *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Семантично прозоре префіксальне утворення *на́сип* (< *на́сипати* < *сіпати* < псл. *sypati [13: 5: 240]) мотивовано характером виникнення ГО, які з'явилися внаслідок природного чи штучного насипання землі, піску тощо [8: 23]. Полісемантичний термін *на́сип* на обстеженій території позначає 8 сем. Частина з них мають аналогічні значення до українського літературного 'штучне земляне підвищення', 'насипана купа чогонебудь' [28: V: 184]: *на́сип* 'насип землі', 'насип піску біля річки', 'невеликий продовгуватий насип', 'підвищення навколо річки, озера', 'штучний горб, насип', 'штучний насип, що перегороджує річку', пор. ще *на́сип* 'штучне земляне підвищення, пагорб' [18: 237]. Дві семи позначають різновиди доріг за покриттям: *на́сип* 'настелена дорога' (сmt Довбиш Бар), 'піщана дорога' (Єм, Зв, Ол), *на́сип* 'настелена дорога' (сс. Зарудинці, Огіївка Рж; сmt Черняхів Чрн), 'піщана дорога' (сс. Деревищина, Жари Бар). Фонетичний варіант *на́сип* засвідчено у північних районах області (Ов, Ол) на позначення 'насипу круглої форми' та 'насипу піску біля річки'. Наведений апелював добре відомий в українських та слов'янських говірках у схожих та аналогічних значеннях [18: 237; 31: 139–140; 10: 85; 9: 126–127; 32: 72; 23: 280; 7: 200]. В інших українських говірках *на́сип* також іменує 'дорогу', але зафіксовані нами значення 'настелена дорога' та 'піщана дорога' іншими дослідниками не засвідчено.

У Єм (с. Горбове) побутує дериват *на́сипка* від *на́сип* у значенні 'піщана дорога', пор. українське діалектне *на́сипка* 'насип' [20: I: 476]. ГТ *на́сипка* в значенні 'піщана дорога' записано вперше.

У говірках Житомирщини трапляються фонетичні варіанти *пісо́к* / *песо́к* / *писо́к* та множинні форми *піски́* / *піскі́*, які називають декілька понять, що стосуються семи 'пісок'. В українській літературній мові

лексема *пісок* (< псл. *pěsъkъ 'пісок' [13: 4: 415]) позначає речовину 'сипучу гірську породу, що складається з крупинок твердих мінералів, переважно кварцу' та 'простори, ділянки землі, покриті великими масами цієї породи' [28: VI: 415]. Термін *піски* (мн.) на позначення 'піщаної дороги' трапляється в Ол, а в значенні 'місце добування піску' – в Мл та Пл. Див. ще *пісок* 'піщаний ґрунт', *песок* 'піщаний ґрунт', *писок* 'місце добування піску', *піски* 'піщаний берег', 'місце добування піску', *піски* 'низинне піщане місце' [18: 242]. На інших територіях ці форми побутують зі схожою семантикою [18: 241–242; 20: II: 63; 10: 100; 9: 148; 32: 85; 23: 287, 289; 7: 181]. У досліджуваному регіоні вперше зафіксовано вживання слова *піски* в значенні 'піщана дорога'.

Лексему *песошня* (від *пісок*) на позначення піщаної дороги засвідчено в Лг (сс. Іванівка, Малий Дивлин). Опрацьовані лексикографічні праці не фіксують цього номена.

ГТ *піщанка* утворено від прикметника *піщаний* за допомогою суфікса *-к(а)*. Розглянутий номен на Житомирщині презентує семантично прозорі значення: характеризує дорогу за матеріалом покриття – піщана дорога (Зв, К-1, Нр, Ол, Пл, Рм) та називає піщаний ґрунт і насип піску біля річки, див. ще фонетичний варіант *пищанка* 'поле, що погано родить'. В українському діалектному мовленні номен *піщанка* вживається у близьких та схожих значеннях [18: 242; 10: 100; 23: 289; 9: 149; 32: 86].

Значну групу на позначення 'піщаної дороги', утворюють словосполучення, які мають одиничні фіксації та представлені фонетичними варіантами: *пещана доро́га* (с. Слобідка К-2), *пещана доро́га* (сс. Гаєвичі, Піщаниця, Поліське Ов), *пискова доро́га* (сс. Перга, Рудня-Перганська Ол), *пискова́ доро́га* (сс. Вербівка, Чижівка Зв), *сіпаний шлях* (с. Яроповичі Ан).

Сему '**бетонна дорога**' реалізує єдина лексема *бетонка*, яку, як і реалію, засвідчено рідко. Це значення

реалізують три фонетичні варіанти: *бетонка* (Ан, Жт, Рж), *бітонка* (Чд) та *бетонка* (с. Юрово Ол). Апелятив *бетонка* не фіксують інші опрацьовані словники та пам'ятки.

Четвертий семантичний ряд 'дорога, вимощена каменем' представлено кількома семами. Одноименну сему '**дорога, вимощена каменем**' передають географічні назви *бітий шлях*, *бруківка* / *бруковка*, *бруцятка*, *каменицька доро́га*, *каменка* / *ка́м'янка*, *каменна́ доро́га* / *камінна доро́га* / *кам'їнна доро́га*, *кам'яна́ доро́га*, *соша́* / *соше́* / *суше́* / *шосе́*, *соше́йка* / *шосе́йка*, *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Географічний термін *бруківка* / *бруковка* утворений за допомогою двоелементного суф. *-ів-к(а)*, який творить назви без прикметникового етапу [14: 36], від слова *брук* 'мостова' (< снн. *brugge* 'міст' через польську мову [13: 1: 266]). У сучасній українській мові *бруківка* позначає дорогу або вулицю (мостову), вимощену камінням [28: I: 241]. У говірках Житомирщини побутують акцентуаційні та фонетичні варіанти у значенні 'дорога, вимощена каменем': *бруківка* (м. Баранівка, сс. Йосипівка, Озерянка, Табори Бар), *бруківка* (Бер, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Рд, Рм, Рж, Пл, Хр, Чрн), *бруковка* (сс. Білка, Сушки К-1) та *бруковка* (К-2, Нр, Ов). У західнополіських, західноподільських та одеських говірках розглянута лексема називає 'шосейну дорогу' та 'дорогу, вимощену каменем' [27: 32; 32: 16; 23: 242].

Номен *бруцятка* споріднений з українським *брус* 'кусок, чотиригранний шматок, точильний камінь; чотиригранна колода' [13: 1: 271]. З II пол. ХХ ст. лексема *бруцятка* вживається в літературній мові у значенні 'матеріал для брукування вулиць; камені у формі брусків', з ремаркою *розмовне* 'бруківка, вимощена цим матеріалом' [28: I: 242]. Термін *бруцятка* у значенні 'дорога, вимощена каменем' на території Житомирської області трапляється в К-2, Ов, Рм та Чрн.

Простежується семантичний зсув значення номена *бруцятка* з 'назви матеріалу для покриття дороги' на 'назву дороги, покритої цим матеріалом'.

Лексему *кам'янка* / *каменка* утворено від прикметника *кам'яний* за допомогою суфікса *-к(а)*. На поч. ХХ ст. номен *кам'янка* передавав чотири значення, одне з яких називало 'шосе' [25: II: 214], а з II пол. ХХ ст. позначає лише одне поняття – 'брукований шлях' [28: IV: 86]. У житомирських говірках на позначення 'дороги, вимощеної каменем' побутують фонетичні варіанти: *кам'янка* (Бар, Єм, К-1, Лг, Мл, Нр, Рд, Ол) та *каменка* (Лг, Ов, Ол). В інших говірках України це слово трапляється з аналогічною семантикою [9: 90; 23: 265; 24: 331–332], проте воно іменує й інші ГО, які пов'язані з камінням: українське діалектне *кам'янка*, *камінка* 'камениста гора' [18: 230], *кам'янка* 'кам'янистий берег' [9: 90], *кам'енка*, *кам'янка* 'гора з кам'янистим ґрунтом', *камінка* 'кам'яниста гора', 'поле, на якому багато каміння', 'кам'янистий ґрунт' [17: 307, 308].

ГТ *шосе́* запозичено з французької мови (< фр. *chaussée* 'шосе; гребля' [13: б: 454]). Це досить пізніє запозичення, оскільки найраніша писемна згадка слова *шосе́* та його фонетичних варіантів на території Житомирської області фіксується з поч. ХХ ст.: *по Кієвському шоссе* (1902 р.) [11: ф. 29: оп. 1: сп. 8: с. 1], *по направленні Кієв–Житомир соші* більше 150 сотні машин спалили (1944 р.) [4: ф. 234: оп. 1: сп. 449: с. 47 зв.]. У сучасній українській літературній мові слово *шосе́* позначає 'дорогу з асфальтовим, цементно-бетонним покриттям, вимощену щебенем тощо, призначену для руху будь-якого безрейкового транспорту' [28: XI: 511]. В обстежених говірках ця лексема найширше реалізує значення 'дорога, вимощена каменем' (Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, Лб, Нр, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та 'центральна дорога' (Бар, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Нр, Ов, Пл, Чрн, Чд). Номен *шосе́* на позначення

'заасфальтованої дороги' зафіксовано лише в кількох населених пунктах Чрн (сс. Андріївка, Очеретянка, Стирти). У значенні 'дорога, вимощена каменем' у житомирських говірках широко відомий варіант *соше́* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Ол, Пп, Пл, Рм, Рж, Хр, Чд). У Єм, Жт, Зв та Мл форма *соше́* позначає 'центральну дорогу', в Чрн та Чд – 'заасфальтовану дорогу'. Апелятив *соше́* в одному населеному пункті Ан (с. Зарудинці) вживається у значенні 'дорога, яка веде від села до центральної дороги'. Фонетичний варіант *саше́* у російськомовних селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища) реалізує сему 'центральна дорога'. Значення 'дорога, вимощена каменем' позначають маловідомі форми *соша́* (Ол, Пл) та *суше́* (с. Турчинівка Чд). У ХХ ст. П. С. Лисенко на території Житомирської області у значенні 'шосе' записав слова *шоса́* (с. Усове Ов) [15: 61], [16: 201] та *шаша́* (с. Давидки К-1) [16: 201]. Л. С. Паламарчук зафіксував номен *соша́* 'шосе' (с. Мусіївка Рж) [21: 32]. Розглянуті форми в аналогічних та близьких значеннях побутують і в інших українських діалектах: *соша́*, *шаша́* [16: 201], *сош*, *соша́*, *шоса́*, *шосе́* [32: 104, 114], *соша́*, *шосе́* [23: 303, 312], *соша́* [12: 51; 27: 183], *шосе́* [24: 462]. У наведених прикладах простежуються такі фонетичні процеси, які відбулися в аналізованих лексемах: сингармонізм (всі голосні в слові стають однорідними за артикуляцією) у фонетичних варіантах *саша*, *шаса*, *шаша*; метатеза (взаємна перестановка звуків або складів у межах слова) у парах *шосе – соше*, *саша – шаса*.

Демінутив *шосе́йка* в українській літературній мові з ремаркою *розмовне* подається у значенні 'дорога з асфальтовим, цементно-бетонним покриттям, вимощена щебенем тощо, призначена для руху будь-якого безрейкового транспорту' [28: XI: 511]. У говірках Житомирщини ця лексема має фонетичні та значеннєві варіанти: *шосе́йка* 'дорога, вимощена каменем'

(Ан, Лб, Пл, Хр), 'погана дорога' (Чд), *соше́йка* 'висипана дорога' (Чрн), 'дорога, вимощена каменем' (Ан, Бар, Бер, Ов, Ол, Пл, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), *суше́йка* 'дорога, вимощена дрібним каменем' (Ол). В інших обстежених говіркових зонах України розглянуте слово вживається з аналогічною семантикою [32: 114; 23: 312; 24: 439]. Географічну назву *шосе́йка* у значенні 'погана дорога' зафіксовано вперше.

На території Житомирської області на позначення дороги, вимощеної каменем, у деяких населених пунктах уживають словосполучення: *бі́тий шлях*, *камени́цька доро́га*, *камінна доро́га* / *каменна́ доро́га* / *камі́нна доро́га*, *кам'яна́ доро́га*. Словосполучення *бі́тий шлях* на Житомирщині позначає два поняття: 'дорога, вимощена каменем' (сс. Зарудинці, Огіївка Рж) та 'ґрунтова дорога' (сс. Андріївка, Суцани Ол). На позначення 'дороги, вимощеної каменем' на Житомирщині зафіксовано такі сполучення слів, їх фонетичні та акцентуаційні варіанти: *камени́цька доро́га* (с. Барвінки Мл), *камінна доро́га* (Бр, Нр), *каменна́ доро́га* (сс. Красилівка, Прибитки Ов), *камі́нна доро́га* (сс. Кирдани, Коптівщина, Корчівка, Нагоряни, Оленичі, Покалів, Скребелічі, Сташки, Хлупляни, Черепин Ов), *кам'яна́ доро́га* (сс. Заможне, Покостівка Жт).

Дорогу, вимощену дрібним каменем, позначає народна назва *суше́йка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем').

Сему '**дорога, висипана щебенем**' у досліджуваних говірках виражають маловідомі назви, мотивовані коренем *щєбн-* (*щєбьон-*): *щєбні́вка*, *щєбне́ва доро́га* та *щєбьо́ночна доро́га*.

ГТ *щєбні́вка* утворено за допомогою форманта *-ів-к(а)* який складається з ад'єктивного суфікса *-ов (іє)* та субстантивного *-к(а)* [6: 233]. На Житомирщині цю лексему записано лише в одному населеному пункті Жт (с. Головенка). Лексикографічні праці не фіксують слова *щєбні́вка*.

Словосполучення *щєбьо́ночна доро́га* у вказаному вище значенні записано в

Ов та Пл, а *щєбне́ва доро́га* – в с. Залізня Жт.

Значення '**ґрунтова дорога**' виражають номени *ґрунті́вка* / *ґрунто́вка* / *ґрунто́вка*, *лижньо́вка* та бінарні утворення *бі́та доро́га*, *бі́тий шлях*.

Найширше цю семантику реалізує назва *ґрунто́вка*, яка утворена від прикметника *ґрунто́вий*. У житомирських говірках найвідоміше значення лексеми *ґрунто́вка* 'ґрунтова дорога' (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Ов, Ол, Пп, Пл, Рж, Хр, Чрн, Чд). Менш відомі значеннєві варіанти форми *ґрунто́вка*: 'піщана дорога' (Мл, Рм), 'намощена дорога' (Чд), 'настелена дорога' (Пл), пор. українське літературне *ґрунто́вка* 'перший нижній шар фарби на полотні картини, на предметі, що є основою, на яку наносять інші фарби при малюванні або фарбуванні' [28: II: 181]. Фонетичні варіанти *ґрунті́вка* (К-1) та *ґрунто́вка* (Жт, Зв, Ов, Пл, Рж, Чд) уживаються в значенні 'ґрунтова дорога'. У м. Звягель зафіксовано паралельне вживання фонетичних варіантів *ґрунто́вка* та *ґрунто́вка*, а в Чд (сс. Дібрівка, Медведиха, Троща) лексема *ґрунто́вка* позначає 'ґрунтову дорогу' та 'намощену дорогу'. У діалектних зонах інших територій України *ґрунто́вка* іменує ґрунтову дорогу [9: 65; 23: 257; 24: 308] та дорогу на болоті [9: 65].

Одиничний апелютив *лижньо́вка* утворено від прикметника *ли́жний* за допомогою суфікса *-ов-к(а)*. Це слово записано лише у двох середньополіських говірках К-1 (сс. Боровиця, Давидки). Мотивація затемнена, можливо, вона пов'язана з тим, що по цій 'ґрунтовій дорозі' взимку їздять на лижах або мотивована дієсловом *лежати*. На Східному та Західному Поліссі в значенні 'дорога через болото' побутують такі фонетичні варіанти: *лежньо́вка* [31: 121], *лижньо́вка* [10: 75]. За ареалом поширення цей термін допустимо вважати поліським утворенням. У значення 'ґрунтова

дорога' номен *лижньовка* записано вперше.

Словосполучення *біта доро́га* в Лг та Рд позначає 'грунтову дорогу', а *бітий шлях* реалізує два значення: 'грунтова дорога' (сс. Андріївка, Суцани Ол) та 'дорога, вимощена каменем' (с. Огіївка Рж). Пор.: в українській літературній мові *біта доро́га*, *бітий шлях* 'широка уторована дорога, широкий уторований шлях' [28: I: 169–170].

Останній семантичний ряд позначає дорогу без указівки на конкретний матеріал покриття дороги. Географічні назви із семантикою '**намощена доро́га**' маловідомі та поширені на обмеженій території (переважно в південно-західних районах області): *вімощена доро́га*, *вісипана доро́га*, *вісипка*, *грунто́вка* (див. сему 'грунтова дорога'), *мостова́ доро́га*, *нака́т*, *нака́тка*.

Лексеми *вісипка*, *нака́т* та *нака́тка* – похідні утворення від дієслів *вісипати*, *нака́тати*. Назви мотивовано характером виникнення ГО, які утворилися внаслідок висипання чи накатування певних матеріалів на дорозі. Зазначені лексеми – поодинокі моносемантичні апелятиви: *вісипка* (с. Паранине Єм), *нака́т* (сс. Зелена Поляна, Пулино-Гута Пл), *нака́тка* (сс. Велика Глумча, Мала Глумча Єм). В інших говіркових зонах найширше представлено номен *нака́т* у відмінних значеннях: 'схил гори', 'велика хвиля, яка підходить до берега моря після сильної бурі' [27: 133]. Слово *вісипка* на Волині позначає 'штучно насипаний горб' [10: 26]. У житомирських говірках на позначення намощеної дороги записано такі сполучення слів: *вімощена доро́га* (Бар, Чд), *вісипана доро́га* (Ан, Жт, Чрн), *мостова́ доро́га* (К-1, Пд).

Сему '**висипана доро́га**' репрезентовано назвами: *отсєвна доро́га*, *посіпана доро́га*, *сіпана доро́га* та *соше́йка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'). Указані словосполучення утворено поєднанням іменника *доро́га* та прикметників

отсєвна, *посіпана*, *сіпана*. Прикметник *отсєвна* мотивовано назвою матеріалу, який висипали на дорогу – *отсєв*, а *посіпана*, *сіпана* – характером виникнення ГО: посипання, сипання дороги. У говірках Житомирщини ці сполучення слів записано в північних районах: *отсєвна доро́га* (Єм), *посіпана доро́га*, *сіпана доро́га* (Ол).

Настелену доро́гу передають апелятиви *грунто́вка* (див. сему 'грунтова дорога'), *насіп* (див. сему 'піщана дорога'), *на́стил*. Віддієслівне безафіксне утворення *на́стил*, як і значна частина попередніх лексем, мотивовано характером утворення ГО – настелити дорогу. У Житомирській області слово *на́стил* побутує у двох значеннях: 'настелена дорога' (м. Житомир, с. Зарічани Жт) та 'настил з хмизу для переїзду (переходу) через річку, болото' (сс. Кам'яна Гірка, Остапи Лг), пор.: українське літературне *на́стил* 'поверхня чогонбудь, утворена з настелених дощок або чогось іншого' [28: V: 199], українське діалектне *на́сти́л* 'дорога на болоті' [9: 127].

Значення '**доро́га, викладена з дерев'** представлено одиничною лексемою *літньовка*, яку записано в одному населеному пункті Нр (с. Бродник). Цю назву утворено від прикметника *літній* за допомогою двоелементного форманта *-ов-к(а)* (дет. див. ГТ *щебні́вка*). Можливо, назва пов'язана з тим, що цю дорогу використовують лише влітку. Інші лексикографічні праці не засвідчують розглянутого номена.

Семантичну мікрогрупу, яка позначає назви доріг за видом покриття представлено значною кількістю словосполучень, у яких зазвичай іменник *доро́га* поєднується з прикметником, похідним від назви матеріалу покриття. Більша частина однокомпонентних термінів утворена за допомогою суфікса *-к(а)*. Частину назв мотивовано назвою матеріалу покриття або тим, як утворилася географічна реалія, – насипанням, накатуванням чи настеленням. Отже,

записано значну кількість лексем, які не зафіксовано в говірках інших територій.

Висновки й перспективи дослідження. Можна зробити висновок, що вперше системно описано народні назви Житомирщини на позначення дороги, простежено етимологію цих лексем, способи словотворення й розглянуто їхні фонетичні та значеннєві особливості. Зібраний матеріал погруповано на семантичні мікрополя. Продемонстровано розширення семантики загальнономовних значень деяких лексем. На позначення шляхів сполучення та їхніх частин виділено народні назви, які активно вживають мовці на обстеженій території в загальновідомих значеннях, виокремлено нові значення вже засвідчених номенів та зафіксовано досі не відомі географічні терміни. Деякі географічні назви реалізують широку амплітуду значеннєвих варіантів, які виходять за межі проаналізованої АСГ 'дорога'.

Визначено функціонування значної кількості фонетичних варіантів. Окреслено території поширення проаналізованих термінів у межах Житомирської області.

Отримані результати можна використати для укладання словників географічних назв Житомирщини та України.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Ан – Андрушівський р-н, Бар – Баранівський р-н, Бер – Бердичівський р-н, Бр – Брусилівський р-н, Єм – Ємільчинський р-н, Жт – Житомирський р-н, Зв – Звягельський р-н, К-1 – Коростенський р-н, К-2 – Коростишівський р-н, Лг – Лугинський р-н, Лб – Любарський р-н, Мл – Малинський р-н, Нр – Народицький р-н, Ов – Овруцький р-н, Ол – Олевський р-н, Пп – Попільнянський р-н, Пл – Пулинський р-н, Рд – Радомишльський р-н, Рм – Романівський р-н, Рж – Ружинський р-н, Хр – Хорошівський р-н, Чрн – Черняхівський р-н, Чд – Чуднівський р-н.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / НАН України, Ін-т укр. мови та ін.; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2004. 249 с.
2. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підготували до видання: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 394 с.
3. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст., 1582–1588 рр. / Підготував до видання М. К. Бойчук. К.: Видавництво "Наукова думка", 1965. 191 с.
4. Архівний сектор Коростишівської районної державної адміністрації.
5. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
6. Вебер Н. Суфікс -іvk(a) в мікроойконімії Івано-Франківщини. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 232–237.
7. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. Ереван: Айастан, 1975. 260 с.
8. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Відп. ред. В. В. Лучик. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. 172 с.
9. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. К.–Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. 224 с.
10. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Вид. друге, доповн. і виправл. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 148 с.
11. Державний архів Житомирської області.
12. Дзєндзелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я. *Лексикографічний бюлетень*. 1958. Вип. VI. С. 36–54.

13. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. К.: Наукова думка, 1985. Т. 1-6.
14. Карпенко Ю. О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій. Чернівці, 1964. 80 с.
15. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / Відп. ред. І. О. Варченко. К.: Видавництво Академії наук Українського РСР, 1961. 72 с.
16. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. К.: Наукова думка, 1974. 260 с.
17. Личук С. В. Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2015. 449 с.
18. Марусенко Т. А. Материали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). *Полесье (Лингвистика, Археология, Топонимика)* / Отв. ред.: В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. М.: Наука, 1968. С. 206–255.
19. Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / АН УРСР. Ін-тут мовознавства ім. О. О. Потебні: відпов. ред. П. Ю. Гриценко. К.: Наук. думка, 1990. 292 с.
20. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К.: Наук. думка, 1984. Ч. 1–2.
21. Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської області). *Лексикографічний бюлетень*. 1958. Вип. VI. С. 22–35.
22. Поліські замовляння / Зібрав та уклав В. Мойсієнко; редактор В. Врублевський. Житомир: "Авжеж!", 1995. 70 с.
23. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2012. 356 с.
24. Слободян О. В. Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Старобільськ, 2017. 586 с.
25. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1908. Т. II. 573 с.
26. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. К.: Наук. думка, 1977–1978 рр. Т. 1–2.
27. Словник українських говорів Одещини / За ред. О. І. Бондаря. Одеса: Одеський нац. універ. ім. І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
28. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
29. Тимченко Е. Историчний словник українського язика / Під ред. Є. Тимченка. Т. I. Зошит I (А–Ж), II (Г–Ж). Харків–К.: Вид-во "Українська радянська енциклопедія", 1930. 947 с.
30. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XVI–XVIII ст. Пам'ятки української мови. Серія словників / Підг. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. К.–Нью-Йорк, 2003. Кн. 1–2.
31. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь. Сумы, 1984. 274 с.
32. Шийка С. В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / Відп. ред. О. П. Карпенко. Тернопіль: Астон, 2016. 118 с.
33. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян* / Відп. ред. І. М. Желєзняк. К., 1998. С. 215–226.
34. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln – Graz, 1964. 339 s.
35. Schütz J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin: Akademie-Verlag, 1957. 113 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Akty Zhytomyrskoho hrods'koho uriadu: 1590 r., 1635 r. (2004). [Acts of the Zhytomyr City Government: 1590, 1635]. / NAN Ukrainy, In-t ukr. movy ta in.; pidhot. do vyd. V. M. Moisiienko; ed. by V. V. Nimchuk. Zhytomyr. 249 p. [in Ukrainian].
2. Aktova knyha Zhytomyrskoho hrods'koho uriadu 1611 r. (2002). [Zhytomyr City Government Book of Acts of 1611]. / Pidhotuvaly do vydannia: A. M. Matviienko, V. M. Moisiienko. Zhytomyr. 394 p. [in Ukrainian].
3. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st., 1582–1588 rr. (1965). [Zhytomyr City Government Book of Acts of the end of the 16th century 1582–1588]. / Pidhotuvav do vydannia M. K. Boichuk. K.: Vydavnytstvo "Naukova dumka". 191 p. [in Ukrainian].
4. Arkhivnyi sektor Korostyshivskoi raionnoi derzhavnoi administratsii [The archive sector of Korostyshiv District Commission]. [in Ukrainian].
5. Bevzenko, S. P. (1960). Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy: Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru. [Historical morphology of the Ukrainian language: Essays on word-of-mouth and word-formation]. Uzhhorod: Zakarp. obl. vyd-vo. 416 p. [in Ukrainian].
6. Veber, N. (2011). Sufiks -ivk(a) v mikroikonimii Ivano-Frankivshchyny. [Suffix -ivk(a) in the micro-oikonymy of Ivano-Frankivsk region]. Lnhvistychni studii. Iss. 23. P. 232–237. [in Ukrainian].
7. Hryhorian, E. A. (1975). Slovar mestnykh heohrafycheskykh termynov bolharskoho y makedonskoho yazykov. [Dictionary of local geographical terms of the Bulgarian and Macedonian languages]. Erevan: Aiastan. 260 p. [in Ukrainian].
8. Hromko, T. V. (2000). Semantychni osoblyvosti narodnoi heohrafichnoi terminolohii Tsentralnoi Ukrainy (na materialy Kirovohradshchyny). [Semantic peculiarities of the folk geographic terminology of Central Ukraine (based on the material of Kirovohrad Region)]. / ed. by V. V. Luchyk. Kirovohrad: RVTs KDPU. 172 p. [in Ukrainian].
9. Hromko, T. V., Luchyk, V. V., Poliarush, T. I. (1999). Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny. [Dictionary of folk geographical terms of Kirovohrad region]. K.–Kirovohrad: RVTs KDPU. 224 p. [in Ukrainian].
10. Danyiuk, O. K. (2013). Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni. [Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Vyd. druhe, dopovn. i vypravl. Lutsk: Vezha-Druk. 148 p. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. [State Archives of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
12. Dzendzelivskyyi, Y. O. (1958). Slovnyk spetsyfychnoi leksyky hovirok nyzhnoho Podnistrovia. [Dictionary of the specific vocabulary of dialects of Lower Podnistrovia]. Leksykohrafichnyi biuleten. Iss. VI. P. 36–54. [in Ukrainian].
13. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t. (1985). [The etymological dictionary of the Ukrainian language: 7 vol] /. O. S. Melnychuk (eds). K.: Naukova dumka. Vol. 1–6. [in Ukrainian].
14. Karpenko, Yu. O. (1964). Toponimika hirs'kykh raioniv Chernivets'koi oblasti. Konspekt lektsii. [Toponymy of mountainous regions of Chernivtsi region. Synopsis of lectures]. Chernivtsi. 80 p. [in Ukrainian].
15. Lysenko, P. S. (1961). Slovnyk dialektnoi leksyky Serednoho i Skhidnoho Polissia [Dictionary of dialect vocabulary of Central and Eastern Polissia]. / ed. by I. O. Varchenko. K.: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrain'skoho RSR. 72 p. [in Ukrainian].
16. Lysenko, P. S. (1974). Slovnyk poliskykh hovoriv. [Dictionary of the Poles talked]. K.: Naukova dumka. 260 p. [in Ukrainian].
17. Lychuk, S. V. (2015). Semantyka ta struktura narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny [Semantics and structure of folk geographical names of

- Ivano-Frankivsk region]: dys. ... kand. filol. nauk. 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 449 p. [in Ukrainian].
18. Marusenko, T. A. (1968). *Materyaly k slovariu ukraynskykh heohrafycheskykh apelliatyvov (nazvanyia relefov)*. [Materials to the dictionary of Ukrainian geographical appeals (names of reliefs)]. Polese (Lynhvystyka, Arkheolohyia, Toponymyka) / Otv. red.: V. V. Martynov, N. Y. Tolstoi. M.: Nauka. P. 206–255. [in Ukrainian].
  19. Nykonchuk, M. V., Nykonchuk, O. M. (1990). *Transportna leksyka Pravoberezhnoho Polissia v systemi skhidnoslovianskykh mov* [Transport vocabulary of the Right Bank Polissia in the system of East Slavic languages]. / AN URSS. In-tut movoznavstva im. O. O. Potebni: vidpov. red. P. Yu. Hrytsenko. K.: Nauk. dumka. 292 p. [in Ukrainian].
  20. Onyshkevych, M. Y. (1984). *Slovyk boikivskykh hovirok*. [Dictionary of Boyky dialects]. K.: Nauk. dumka. Ch. 1–2. [in Ukrainian].
  21. Palamarchuk, L. S. (1958). *Slovyk spetsyfichnoi leksyky hovirky s. Musiivky (Vchoraishenskoho raionu, Zhytomyrskoi oblasti)*. [Dictionary of the specific vocabulary of speech of village Musiyivka (Vchorayshen district, Zhytomyr region)]. *Leksykohrafichnyi biuletyn. Iss. VI*. P. 22–35. [in Ukrainian].
  22. *Poliski zamovliannia* (1995). [Polissia spells]. / Zibrav ta uklav V. Moisiienko; redaktor V. Vrublevskiy. Zhytomyr: "Avzhezh!". 70 p. [in Ukrainian].
  23. Potapchuk, I. M. (2012). *Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodilskykh hovirkakh* [Folk geographical terminology in Western Podillia dialects]: dys. ... kand. filol. nauk. 10.02.01. Kamianets-Podilskiy. 356 p. [in Ukrainian].
  24. Slobodian, O. V. (2017). *Heohrafichna narodna terminolohiia ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok Luhanshchyny* [Geographical folk terminology of the Ukrainian East Slobozhanshchyna dialects of the Luhansk region]: PhD(c) thesis 10.02.01. Starobilsk. 586 p. [in Ukrainian].
  25. *Slovar ukrainskoi movy* (1908). [Dictionary of the Ukrainian language]. / Upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko: v 4-kh t. K.: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR. Vol. II. 573 p. [in Ukrainian].
  26. *Slovyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: V 2 t. (1977–1978)* [Dictionary of the old Ukrainian language of the 14th–15th centuries: in 2 vols]. K.: Nauk. dumka. Vol. 1–2. [in Ukrainian].
  27. *Slovyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* (2011). [Dictionary of Ukrainian dialects of Odesa]. / ed. by O. I. Bondar. Odesa: Odeskyi nats. univer. im. I. I. Mechnykova 223 p. [in Ukrainian].
  28. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1970–1980)*. [Dictionary of the Ukrainian language: 11 vol.] / I. K. Bilodid (eds). K.: Naukova dumka. Vol. I–XI. [in Ukrainian].
  29. Tymchenko, E. (1930). *Istorychnyi slovyk ukrainskoho yazyka* [Historical dictionary of the Ukrainian language]. / Pid red. E. Tymchenka. T. I. Zoshyt I (A–Zh), II (H–Zh). Kharkiv–K.: Vyd-vo Ukrainska radianska entsyklopediia. 947 p. [in Ukrainian].
  30. Tymchenko, Ye. (2003). *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XVI–XVIII st. Pamiatky ukrainskoi movy. Seriia slovnykiv* [Materials for the dictionary of the written and bookish Ukrainian language of the 16th–18th centuries. Monuments of the Ukrainian language. A series of dictionaries]. / Pidh. do vyd. V. V. Nimchuk ta H. I. Lysa. K.–Niu-Iork. Book 1–2. [in Ukrainian].
  31. Cherepanova, E. A. *Narodnaia heohrafycheskaia termynolohyia Chernyhovsko-Sumskoho Polesia: Slovar* (1984). [Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumy Polissia]. Sumy. 274 p. [in Russian].
  32. Shyika, S. V. *Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny* (2016). [Dictionary of folk geographical terms of Rivne region]. / ed. by O. P. Karpenko. Ternopil: Aston. 118 s. [in Ukrainian].

33. Shulhach, V. P. (1998). *Slovnýk heohrafichnykh terminiv Zakhidnoho Polissia*. [Dictionary of geographical terms of Western Polissia]. *Onomastyka Ukrainy ta etnohenez skhidnykh slovian* / ed. by I. M. Zheliezniak. K. Pp. 215–226. [in Ukrainian].
34. Nitsche, P. (1964). *Die geographische Terminologie des Polnischen* [The geographical terminology of Polish]. Köln – Graz. 339 p. [in German].
35. Schütz, J. (1957). *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen* [The geographical terminology of Serbo-Croatian]. Berlin: Akademie-Verlag. 113 p. [in German].

Стаття надійшла до редколегії: 30.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023